

Osmanlı Devletinde Tarih Yazımının Tarih Öğretimi Üzerine Etkileri

İsmail Hakkı DEMİRCİOĞLU*

Özet

Tarih yazım şekilleri, tarih öğretimini etkileyen önemli unsurlardan birisidir. Bu çerçevede, tarih yazım anlayışlarının niteliği, tarih öğretiminin ideolojik, içerik ve öğretim yöntemi boyutunu doğrudan etkilemektedir. Osmanlı dönemi tarih yazımı anlayışları incelendiği zaman, bunların Ümmetçi, Hanedan ve Milliyetçi tarih yazım şekilleri olduğu görülür. Bu üç tarih yazım şekli, Osmanlı'da tarih öğretimi anlayışının gelişiminde önemli rol oynamıştır. Ümmetçi anlayışın hakim olduğu dönemde İslam tarihinin, Hanedan döneminde Osmanlılık fikrinin ve Milliyetçi dönemde de Türklüğün ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı dönemi tarih yazım şekilleri olan ümmetçi, hanedan ve milliyetçi tarih yazım anlayışlarının, bu dönem tarih öğretimini nasıl etkilediğini ortaya koymaktır. Bu çerçevede her bir tarih yazım anlayışının, ideolojik, içerik ve öğretim yöntemleri açısından tarih öğretime etkileri açıklanacaktır.

Anahtar Sözcükler: Tarih yazımı, Osmanlı Devleti, tarih öğretimi

Giriş

İnsanoğlunun geçmişi ve bu geçmişten günümüze kalan maddi ve manevi unsurların araştırılması olarak tanımlanan tarihe, farklı dönemlerde değişik anlam ve görevler yüklenmiştir. Bu görev ve anlamlar yaşanan dönemin şartları ve yaşama bakış tarzından doğrudan etkilenmiş ve tarih çalışmaları toplumların değişim seyrine paralel bir gelişim izlemiştir. Bu çerçevede insanların dünyayı algılayışları, tarihi yazımını ve öğretimini doğrudan etkilemiştir.

Tarih yazımının gelişimi incelendiğinde, insanoğlunun yeryüzüne çıktığı andan bugüne farklı tarih anlayışları ve yazım çeşitleri gelişmiştir. Toplumsal değişim ve gelişmeler tarih yazımının yanında, onun okullarda neden ve niçin öğretilmesi gerektiği konusundaki görüş ve düşünceleri de etkilemiştir. Bunun neticesinde eğitim kurumlarında ne tür tarih programlarının kullanılacağı, tarih öğretimi aracılığıyla nelerin kazandırılması gerektiği ve ne tür bilgi, beceri ve tutumların ön planda tutulması gerektiği, çağdan çağa değişim göstermiştir.

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü, Tarih Eğitimi ABD, Söğütü-Akçaabat-Trabzon

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı döneminde tarih yazımının tarih öğretimi nasıl etkilediği ortaya koymaktır. Bu amaçla ilk aşamada Osmanlı'da tarih yazım şekilleri ve özellikleri açıklanacaktır. Takiben Osmanlı'da tarih öğretimiyle ilgili gelişmeler hakkında bilgi verilecek ve son olarak tarih yazım şekillerinin tarih öğretimi ideolojik, içerik ve öğretim yöntemleri açısından nasıl etkilediği ortaya konacaktır.

Araştırmada tarihsel yöntem kullanılmış olup, Osmanlı'da tarih yazım şekillerinin gelişimi ve tarih öğretimine etkileri betimsel olarak açıklanmıştır.

Osmanlı Döneminde Tarih Yazımı ve Tarih Öğretimi:

Osmanlı'da tarih yazımının Ahmedî'yle başladığı iddia edilmektedir. Başka bir deyişle ilk Osmanlı tarihçisi Ahmedî'dir (1334-1413) (Göyünç 1977). Bilgin, divan şairi, hattat ve hekim gibi pek çok özelliği bünyesinde barındıran Ahmedî, Germiyanogulları Beyliği, Osmanlı ve Timurlular yanında çeşitli görevlerde bulunmuştur (Bayrak 1982). Mesnevi olarak hazırladığı İskendernâme isimli eserine 334 beyitlik Osmanlı tarihini eklemiştir (Bayrak 1982). Osmanlıda Ahmedî'yle başlayan tarih yazımı, farklı safhalardan geçmiştir. Enver Ziya Karal'a göre Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk toplumunda tarih yazımı, aşağıdaki üç aşamadan geçmiştir (Karal 1977). Bunlar;

1-Dinsel (Ümmet) Tarih Anlayışı Dönemi

2-Hanedan Tarih Anlayışı Dönemi

3- Ulus (Milliyetçi) Tarih Anlayışı Dönemi

Osmanlı'nın kuruluşundan günümüze yukarıdaki üç tarih anlayışı, tarih yazımımızı ve tarih öğretimimizi doğrudan etkilemiştir.

1-Dinsel (Ümmet) Tarih Anlayışına Dayalı Tarih Yazımı:

Osmanlı Devleti'nde devletin kuruluşundan Tanzimat dönemine kadar ağırlıklı olarak dinsel ve ümmetçi bir tarih anlayışına dayalı tarih yazılmıştır. Bu yazım şekli İslam tarih yazım anlayışının özelliklerini yansıtmaktaydı. Bilindiği üzere, İslam tarih yazıcılığının başlangıcı Hz. Muhammet ve onun yakın çevresini konu edinen çalışmalarla başlamıştır (Şahin, 2008). Bu anlayışta geçmiş hikâyemsi ve rivayetçi bir tarzda yazılmaktaydı. Bu çerçevede, Tanzimat Dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde tarih yazımı, istisnalar dışında ağırlıklı olarak İslam tarih anlayışından etkilenmiş ve ona göre şekillenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat öncesi tarih yazımından bahsederken "Şehnameci" ve "Vakanüvis" gibi iki temel kavramın açıklanması gerekmektedir. Şehnamecilik Fatih Sultan Mehmet tarafından ihdas edilmiştir (Sertoğlu 1986). Emrinde katibler, tezhibciler ve minyatörcüler bulunan Şehnamecilerin görevi, padişahın şan ve zaferlerini kaydetmekti (Sertoğlu 1986). XVIII. yüzyıla gelindiğinde Şehnameciliğe ilaveten Osmanlı tarih yazımında Vakanüvislik denen yeni bir makam ihdas edilmiştir. Vakanüvislerin görevi devletçe kendilerine verilen belgeleri kaydetmekti (Sertoğlu 1986). Bu makamın ihdas edilmesinden itibaren tarih yazımına katkı sağlayan vakanüvisler belgelere ilaveten diğer kaynakları da kullanarak tarih yazmaya başlamışlardır (Sertoğlu 1986). Vakanüvisliğin resmi bir devlet görevi olması münasebetiyle, bu tarih yazıcılarının hazırlamış oldukları çalışmalar ağırlıklı olarak devletin bakış açısını yansıtmaktadır. Vakanüvisliğin bir ekmek kapısı olması sebe-

biyle, bu tarih yazıcılığı zaman zaman yozlaşmış ve bir övgü mekanizması hâline getirilmiştir (Turan 1977).

Tanzimat öncesi Osmanlı tarih yazımı incelendiği zaman, tarih yazımının edebî ağırlıklı olduğu görülür. Özellikle Şehnamelerde bu çok daha net bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Göyünç'e göre, Osmanlı toplumunda tarihçilik bir çeşit edebiyat tarihçiliğidir (Göyünç 1977). XIX. yüzyıla kadar eser veren yazarların bazıları hariç tutulursa, bu dönem Osmanlı tarihçileri olayları aktarmak, açıklamak ve eleştirmekle beraber yine de birer basit aktarıcı olarak kalmışlardır (Göyünç 1977). Başka bir deyişle XVI. yüzyıla kadar tarih yazımı istisnaların dışında hikâye ve destan tarzından öteye gide-memiştir (Yinanç 1940). Bu görüş Babinger tarafından da desteklenmiştir. Babinger'e (1992) göre Tanzimat öncesi özellikle erken dönem tarihçileri, padişahın ihtişamlı hayatını ve üstün meziyetlerini eserlerinde ön plana çıkararak ve neden-nasıl ilişkisine vurgu yapmayan eserler ortaya koymuşlardı. Bu dönem tarihçileri Osmanlı tarihi dışındaki olaylarla pek ilgilenmemiş olup, daha ziyade Osmanlı ve İslam tarihi yazmışlardır. Tanzimat'a kadar olan dönemde tarih yazımının bir diğer temel özelliği de hikâyeci ve nakilci oluşudur (Kafesoğlu 1962). Bu tür tarihçiliğin masaldan ayrıldığı tek nokta, hadiselerde yer ve zaman belirtilmesidir (Kafesoğlu 1962).

Tanzimattan önce Osmanlı Tarihçiliğinin bir diğer boyutu ise, gazavatname-ler, menakib nameler, destanlar ve kahramanlık hikayeleridir. Bunlar daha ziyade halk arasında yaygın olup (Mercan 2003) halkın anlayabileceği bir nitelikteydi. Tarihi ve edebi yönü olan bu materyaller, halk arasında özellikle formal eğitim almamış topluluklar arasında ağızdan ağza dolaşmakta ve bu topluluklarda destansı bir tarih bilincini oluşturmaktaydı.

2-Hanedan Tarih Anlayışına Dayalı Tarih Yazımı:

XIX. yüzyılın başına gelindiğinde Osmanlı Devleti önemli problemlerle karşı karşıyaydı. Askerî yenilgiler ve sosyoekonomik alandaki problemler nedeniyle devlet zayıf düşmüştü. Devletin zayıf düşmesine paralel olarak Osmanlı kontrolündeki bir kısım gayrimüslim gruplar da bağımsızlıklarını elde etmek için mücadeleye başlamışlardır. Ülke içindeki bu grupları din, dil ve ırk ayrımı gözetmeksizin Osmanlı Hanedanı etrafında toparlamak için Osmanlılık fikri ortaya atıldı. Başka bir deyişle, bir Osmanlı milleti ve Osmanlı tarih bilinci yaratarak imparatorluğun devamı hedeflenmişti (Gencer ve Özel 1991). İşte bu dönemde Osmanlı tarih yazımında Hanedan tarih anlayışına dayalı tarih yazımı ön plana çıktı. Bu tarih yazım anlayışının gelişmesindeki bir diğer faktör, batılılaşma çabalarıdır. Bu yaklaşımla beraber dinsel tarih anlayışı ve vakanüvislik anlayışının dışına çıkılmaya başlanmıştı (Arıkan 1984). Hanedan tarih anlayışı yazımında dinsel tarih anlayışının dışına çıkılmaya başlanmışsa da, halifenin İslam âleminin lideri olması nedeniyle bu yaklaşımla tarih yazımı da devam etmiştir (Karal, 1977).

Tanzimat Döneminde devlet şeklinin batılı tarzda yapılandırılması Osmanlı tarihinin önemli dönüm noktalarından birisidir. Tanzimat Fermanı'nın ilanını takiben yeni kurumlar oluşturulmuş ve eğitimde dikkate değer gelişmeler yaşanmıştır. Yeni ihdas edilen kurumların memur ihtiyacını karşılamak amacıyla okullar açılmıştır. Buna ilaveten, bu okulların öğretmen ihtiyaçlarını karşılamak için de kız ve erkek öğretmen okulları kurulmuştur. Başka bir deyişle eğitim alanında da önemli yapılanmaya gidilmiştir.

Tanzimat'ı takiben tarih derslerinin geniş bir kitleye hitap etsin diye Sibyan mekteplerine konulduğunu görüyoruz (Akyüz 1994). Bu dönemde Avrupa'nın da etkisiyle beraber yeni tarih yazma yöntemleri Osmanlı tarih yazıcılığına girmiş ve tarih kitaplarındaki çeşitlilik oldukça artmıştı. Buna ek olarak, Tanzimat aracılığıyla geleneksel dönemden pragmatik döneme bir geçiş olmuştur (Behar 1996). Bundan önce, yukarıda da bahsedildiği üzere ulema, medrese eğitimi almakta ve varlıklı kişiler hariç tarih sözlü kültür aktarımı şeklinde nesilden nesile aktararak öğretilmekteydi (Öztürk ve Yılmaz, 2001). Bu dönem tarih eğitimi incelendiği zaman, hikâ-yeci tarih öğretimi anlayışının devam ettiği görülür. Tanzimatla beraber eğitimde önemli değişimler yaşanmasına karşın, tarih eğitimi hâlâ ağırlıklı olarak yönetici kitleye hitap etmekteydi.

Tanzimat Dönemiyle başlayan Hanedan anlayışına dayalı tarih yazımı, 1900'lere kadar devam ettiyse de XIX. yüzyılın son çeyreğinde Türkçülük anlayışının ortaya çıktığı görülür. Bu çerçevede sanat, kültür ve bilim faaliyetleri yönünden II. Abdülhamit dönemi Türkçülüğün doğduğu bir dönemdir (Öztürk ve Yılmaz, 2001). II. Abdülhamit döneminde eğitim alanında bir çok yenilik yapılmasına karşın, mevcut yönetime karşı özgürlük fikirlerini geliştirdiği iddiasıyla tarih derslerinin kaldırıldığını görüyoruz. Bu bağlamda, ilkokullardan Osmanlı tarihi ve ortaokullardan genel tarih dersleri kaldırılmıştır, ortaokullarda sadece Osmanlı tarihi dersleri kalmıştır (Tuncay 1977).

Tanzimat Dönemi tarih yazımından bahsederken iki isim ön plana çıkmaktadır. Bunlar Ahmet Cevdet Paşa ve Namık Kemal'dir. Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) idarecilik, bilim adamlığı, şairlik ve yazarlık yapmış olup iyi yetişmiş bir entelektüeldi. Önemli Osmanlı tarihçilerinden olan Hammer'den etkilenmiş ve arşiv kaynaklarına dayalı eserler ortaya koymuştur.

Cevdet Paşa, Tanzimat Dönemi tarihçilerinin en önemlilerinden biri olup, "Tarih-i Cevdet" isimli eseri en meşhur olanıdır. Bu eser Osmanlı tarih yazıcılığının dikkate değer çalışmalarından birisidir. Çalışma 1774 yılından başlayıp 1820'li yıllara kadarki dönemi kapsamaktadır. Geniş bir yazılı hatta sözlü malzemeye dayanan bu eserde, belgelerin bir kısmı bölüm sonlarında verilmiş olup, kısmen de olaylara yönelik eleştiri mevcuttur (Arıkan 1984). Çalışmada tarihî konuların yanında, moda, yangınlar ve salgın hastalıklar gibi farklı konulara da yer verilmiştir (Arıkan 1984). Bu çalışmaya yöneltilen en önemli eleştiri ise, onun Doğu kaynaklarına dayalı olarak hazırlanmasıdır.

Hanedan anlayışına göre eser veren diğer bir tarihçimiz Namık Kemal'dir (1840-1888). Tarihçilik, şairlik ve yazarlık gibi özellikleri bünyesinde barındıran Namık Kemal, vatan ve hürriyet şairi olarak da ünlenmiştir. Tanzimat Dönemi Hanedan anlayışı çerçevesinde Osmanlılık fikrinden etkilenmiş olup, zayıflayan imparatorluğa yeni bir ruh verilerek çağdaştırılması gerektiğine inanıyordu. Bu amaç için tarihin iyi bir çıkış noktası olabileceği düşüncesindeydi. "Tarih-i Osmanî" isimli eserinde, Osman Gazi'de başlayıp 1520 yılına kadar olan dönemde olan olayları anlattı. Eserlerinde imparatorluğun daha ziyade yükseliş dönemindeki şaşaalı olaylarını konu edinen yazar, milliyetperverlik ve vatanseverlik temalarını ön plana çıkarmıştı (Arıkan 1984). Eserlerini ilmiyetten ziyade mantıkî bir esasa dayandıran Namık Kemal, Osmanlılık ülküsünün devleti kurtarabileceği düşüncesindeydi.

Sosyokültürel alanda Tazimatla başlayan Osmanlı devletini hanedan etrafında birleştirme fikri, istenilen neticeyi vermedi. I. Meşrutiyetle (1876) idari ve haklar anlamında yeni bir yapılanmaya gidildiyse de, bu gelişme Osmanlı halklarını ortak değerlere ulaştıramamıştı (Karal 1977). Bu durum devletin asli unsurunu oluşturan Türk aydınları arasında yankı bulmuş ve ulusal anlayış filizlenmiştir. Bu yankının bir neticesi olarak, özellikle Ahmet Vefik Paşa (1823-1891) ve Süleyman Paşa'nın (1838-1898) çalışmalarında Türkçülük fikri açıkça görülmektedir.

Bu dönemde tarih ders kitaplarının sayısında artış yaşanmıştır. Özellikle Ahmet ve Süleyman Paşalar, okullarda okutulmak üzere tarih ders kitapları hazırlamışlardır. Bu çerçevede, Ahmet Vefik Paşa, okullarda okutulmak üzere Osmanlı tarihi yazmıştır. Buna ilaveten, Süleyman Paşa, askerî okullar için lise düzeyinde kullanılmak üzere tarih ders kitabı hazırladı.

Süleyman Paşa ise, Batılı tarihçilerin Türk tarihi hakkında yanlış ve kasıtlı bilgiler verdiklerini ve bu bilgilere dayalı eserlerin okutulmaması gerektiği görüşündeydi. Gelişmeler Osmanlı tarih yazımını etkilemişse de devletin ulusal anlayışa pek itibar etmemesi sebebiyle, ulusal tarih anlayışına göre tarih yazımının II. Meşrutiyet sonrasında özellikle cumhuriyet döneminde başlamasına neden olmuştur (Karal 1977).

XX. Yüzyılın başında Türk toplumunda tarih yazımına duyulan ilgi, bu alanla ilgili yeni bir kurumun doğmasına neden oldu. Bu kurum, 1909 yılında kurulan Tarih-i Osmani Encümeni'dir. İlk başkanı Abdurrahman Şeref olan bu kurum, geleneksel tarih yazıcılığı ile modern tarih yazıcılığı arasında bir geçiş olarak gösterilebilir. Bu kurum, temel bir Osmanlı tarihi yazmayı hedeflemekteydi. Buna ilaveten, ülke genelinde tarih yazımına malzeme olabilecek tarihî yerler, abideler ve camilerle ilgili bilgi ve belgeleri toplamak ve kullanmak Tarih-i Osmani Encümeni'nin görevleri arasındaydı. Bunlara ilaveten, bu kurum tarafından 1910 yılında Tarih-i Osmani Encümeni mecmuası isminde bir dergi kuruldu (Behar 1996). 1912-1931 yılları arasında yayın hayatını sürdüren bu dergi, Türk tarihinin yazımında önemli bir görev yüklenmişti.

3- Ulusal (Milliyetçi) Tarih Anlayışına Dayalı Tarih Yazımı:

XIX. ve XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan olaylar, Türk toplumunu derinden etkilemiştir. Askeri alanda alınan yenilgiler neticesinde Osmanlı Devleti aleyhine antlaşmalar imzalanmış ve Türk insanı unutamayacağı sıkıntılar çekmiştir. Bu olayların başlangıcı, 1815 Viyana Kongresinde Şark Meselesi'nin gündeme getirilmesine dayanmaktaydı. Özellikle, Kırım (1853-1856), 1877-1878 Osmanlı-Rus ve nihayet Balkan Savaşları (1912-1913) bu süreçte önemli rol oynamışlardır. Berlin Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin hasta adam olarak muamele görmesi; 1912 Londra Konferansı, Ermeni olayları, Yunanlıların Anadolu'yu işgali ve Serv Antlaşması Türk toplumunun dimağında silinmeyecek izler bırakmıştır (Copeaux 1998). Bu gelişmeler toplumu sarsmış ve milli duyguları tetiklemiştir. Bunun neticesinde, milliyetçi tarih anlayışına dayalı tarih yazımı ortaya çıkmıştır.

Milliyetçi tarih yazımının gelişiminde bir diğer husus İttihad ve Tearkkinin 1913 yılında iktidarı ele geçirmesidir. Bu olayla beraber siyasi Türkçülük iktidara gelmiş ve bunun neticesinde millî görüşlerin aktarımının en önemli vasıtalarından birisi olan tarih ve onun öğretimi önem kazanmıştır. Buna ilaveten, özellikle Osmanlı öncesi Türk tarihi ilgi çekmeye başlamış ve bu alanın yazımı ve araştırılmasıyla ilgili olarak çalışmaların sayısı artmıştır (Koçak 1999).

II. Meşrutiyet Döneminde filizlenen ve gelişen milli anlayış, Cumhuriyet dönemi tarih yazım ve öğretim anlayışını doğrudan etkilemiştir. Kurtuluş Savaşı'yla beraber, uzun bir süredir savaşlarda mağlup edilmiş ve aleyhine imzalanan antlaşmalarla hakları gasp edilmiş olan Türkler, büyük bir başarı elde etmişti (Demircioğlu, 2008). Bu başarıya ilaveten, Türk insanına sağlam bir geçmiş ışığı altında yeni bir kimlik verilmesi gerekiyordu. Atatürk'e göre bu kimliği cumhuriyet insanına kazandıracak olan tarih öğretimiydi.

Osmanlı Döneminde Tarih Öğretimi:

Tanzimat Fermanını takip eden dönem, Osmanlı toplumunda eğitim açısından önemli değişim ve gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu değişim ve gelişmelerden birisi Saffet Paşa tarafından hazırlanan 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'dir. Bu nizamnameyle beraber bir yandan eğitimin kurumsallaştırılması hedeflenirken, diğer taraftan halkın genelinin eğitimine yönelik önemli kararlar alınmıştı (Akyüz 2004). Alınan bu kararlardan birisi, Osmanlı'da tarih öğretimiyle ilgiliydi ve tüzük ilk ve ortaöğretim kurumlarında tarihin öğretimini öngörmekteydi. Bu çerçevede, Sıbyan mekteplerinde Osmanlı tarihi, Rüştiyelerde ise Osmanlı tarihine ilaveten, genel tarihin öğretimi kararlaştırılmıştı (Tuncay 2007; Safran 2002). 1869 öncesi Osmanlı halkının genelinin daha ziyade informal yolla öğrendiği tarih, bu tarihten itibaren ilk ve ortaöğretim düzeyinde formal eğitim alması öngörülen öğrencilere öğretilmeye başlandı. Bu çerçevede, XIX. Yüzyılın ikinci yarısı halkın geneline tarihin öğretiminin yaygınlaştırılması açısından bir dönüm noktasıdır.

II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) gerek genel eğitim ve gerekse tarih eğitimi alanında önemli gelişmeler yaşanmasına karşın, 1904 yılında Sıbyan mekteplerinden tarih derslerinin kaldırıldığı görülmektedir (Sakaoğlu 1998). Buna ilaveten, Rüştiyelerde ise Fransız İhtilali'nin etkilerinin gençler arasında yayılmasını engellemek için, genel tarih dersleri kaldırıldı (Baymur 1964 aktaran Safran 2002). İlköğretim düzeyinde tarih derslerinin tekrar gündeme gelmesi ise, II. Meşrutiyetin ilanını takip eden dönemdir. İttihat Terakki'nin yönetime gelmesiyle beraber 1913-1914 eğitim ve öğretim yılında milliyetçi fikirlerin geliştirilmesi amacıyla yeni bir program yürürlüğe girmiş ve ilköğretim düzeyinde tarih derslerinin saatlerinde de artış yaşanmıştır (Sakaoğlu 1998).

1908'i takip eden dönemde eğitim, devleti kurtarabilecek araçlardan birisi olarak görülmeye başlandı. Bu çerçevede birçok düşünür ve aydın eğitimin nasıl yapılması gerektiği konusunda çalışmalar yapmışlardır. Bu düşünürlerden bazıları Ziya Gökalp, Satı Bey, İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Ethem Nejat Beylerdir. Bu süreçte tarihçiler ve pedagojiyle ilgilenenler, tarihin metod ve yöntemi hakkında görüşler ortaya koymuşlardır. Buna ilaveten, Fransızcadan bir hayli tarih ders kitabı da Osmanlıcaya tercüme edilmiştir (Arıkan 1998).

1869 öncesi ve sonrası Osmanlı toplumunda tarih öğretiminin yapısı ve amaçlarını belirleyen en temel unsurların başında, tarih yazım anlayışları gelmektedir. Toplumların tarih yazım anlayışının şekillenmesinde rol oynayan faktörler, aynı zamanda tarih öğretim anlayışının oluşmasında da önemli rol oynamaktadır. Bu sebeple, Osmanlı döneminde tarih öğretimi anlayışının gelişiminde yukarıda açıklanan Ümmetçi, Hanedan ve Milliyetçi tarih yazım şekillerinin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu tarih yazım anlayışları, Osmanlı tarih öğretimini ideolojik, içerik ve öğretim yöntemleri açısından etkilemiştir.

İdeoloji:

Tanzimat Dönemine kadar Osmanlı Devletinde tarih yazım anlayışına hakim felsefe dinsel (ümmet) anlayışdır. Bu anlayış, İslam Tarih yazım anlayışından doğrudan etkilenmiş ve geçmişin hikâyemsi ve rivayetçi bir anlayışla yazılmasını ön görmekteydi. Bu tarih yazım şeklinde, ideolojik açıdan tarih öğretiminin temel amacı, öncelikle İslam dininin gelişim sürecinde meydana gelen olayları nakletmekti. Buna ilaveten, bu dönem tarihçiliğinde XIX. Yüzyıla kadar devleti idare eden Padişahlar ve dönemlerinde meydana gelen olaylardan da bahsedilmekteydi. Ümmetçi tarih anlayışı, XIX. Yüzyıldaki Hanedan tarih yazım anlayışının önem kazanmasıyla geççerliliğini kaybetmişti.

XIX. Yüzyıl Osmanlı toplumu için önemli dönüşümlerin yaşandığı birasırdır. Bu dönemde toplumsal yaşamın her alanında olduğu gibi eğitimde de önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu değişim ve gelişmelerin etkilendiği alanlardan birisi tarih öğretimidir. Tanzimat Döneminde devleti yıkmaktan kurtarmak ve imparatorluğu oluşturan farklı etnik unsurları bir arada tutmak hedeflenmişti. Bu çerçevede tarih yazımında Hanedan anlayışı gündeme gelmiş ve dinsel ve vakanüvislik esasına dayalı tarih yazımının dışına çıkılmaya başlanmıştır (Arıkan 1984).

Batılılaşmanın etkisi ve tek bir Osmanlı milleti oluşturma hedefi nedeniyle tarih yazımında dinsel anlayışın dışına çıkılmışsa da, Halifenin İslam âleminin lideri olması nedeniyle, İslam anlayışına dayalı tarih yazımı bu dönemde de devam etmişti (Karal 1977). Bu nedenle Hanedan anlayışı tarih öğretim ideolojisi, batılılaşma, tek bir millet oluşturma ve İslam tarihinin öğretimi üzerine yoğunlaşmıştı. Bu dönemde eğitimle ilgili önemli gelişmeler yaşanmasına ve eğitimin yaygınlaştırılmasına karşın, tarih öğretimi hala yönetici kitleye hitap ediyordu

XIX. Yüzyılın sonuna gelindiğinde Osmanlı toplumunun yaşadığı problemlerden dolayı, Türkçülük anlayışı aydınlar arasında yayılmaya başladı. Türkçülüğe ilginin artmasına paralel olarak, 1860'lardan sonra Türk tarihiyle ilgili çevirilerin yapılmaya başlandığı görülür (Safran 2002). 1908'de başlayan II. Meşrutiyet döneminde, tarih öğretiminin ideolojik yönünün ön plana çıkarıldığı görülür. Özellikle tarih dersleriyle öğrencilerin yönlendirilmesi ve milli kimlik kazandırmak amacıyla, İttihat ve Terakki hükümeti ilköğretim düzeyinde yeni bir program yürürlüğe koymuştur (Sakaoğlu 1998). Bu anlayışa paralel olarak padişahları kötöleyen ve devrimci paşaları öne çıkartan yeni bir ders kitabı da kullanılmaya başlanmıştır. (Sakaoğlu 1998). Başka bir deyişle özellikle İttihat ve Terakki döneminde milli kimliği geliştirmek amacıyla tarih öğretimi ideolojik açıdan yoğun şekilde kullanılmıştır. Bu dönemde tarih öğretimine hakim olan milliyetçi ve Türkçü anlayış, Atatürk döneminde de tarih eğitiminin şekillenmesinde anahtar rol oynayacaktır.

İçerik:

Tanzimat'a kadar Osmanlı toplumunda tarih öğretiminin içeriği, İslam tarihinin ana temaları, XIX. Yüzyıla kadar Osmanlı sultanları ve bu sultanların yaşadıkları önemli olayları kapsamaktaydı. Tanzimatla beraber, İslam tarihiyle ilgili konuların yanında, Osmanlılık fikrini yaygınlaştırmak amacıyla Osmanlı devletinin güçlü dönemlerine ilişkin eserlerin yazıldığı ve bu eserlerin tarih öğretiminde kullanıldığı

bilinmektedir. Buna ilaveten, genel tarihe ilişkin konular kısmen de olsa tarih öğretimine girmiştir.

1860'lardan itibaren Türk tarihine ilişkin çeviri ve telif eserlerin sayısında artış olduğu görülmektedir (Safran 2002). Bu dönemde, Türk ve Osmanlı tarihiyle ilgili çalışma yapan yazarlardan bazıları Namık Kemal, Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Paşadır. Süleyman Paşa İslam öncesi Türk tarihi kaleme alırken, Namık Kemal ağırlıklı olarak Osmanlılık esasına dayanan çalışmalar yapmıştı (Arıkan 1994). Buna ilaveten, Ahmet Vefik Paşa okullarda okutulmak üzere, bir Osmanlı tarihi kaleme almıştı (Arıkan 1994).

II. Meşrutiyetin ilanını takip eden dönem, tarih öğretimi açısından bir dönüm noktası sayılabilir. Bu dönemde önemli bir kısmı Fransızcadan çeviri olmak üzere tarihle ilgili pek çok kitap yazılmıştır (Arıkan 1998). 1908'in hemen ardından 1913-1914 yılına kadar, ilköğretim okullarında okutulan Osmanlı tarihi ders kitabı içerik açısından incelendiği zaman, eserde Osmanlı sultanlarının yaşamlarının tek tek anlatıldığı görülür (Sakaoğlu 1998). 1913-1914 eğitim ve öğretim yılında bu kitap yerine hazırlanan yeni bir kitap yürürlüğe girmiştir. Yeni kitapta Osmanlı tarihinin yanında, dünya tarihiyle ilgili konular da yer almaktadır (Sakaoğlu 1998). Bu dönem tarih ders kitap yazarları arasında en dikkat çekenlerden birisi Ali Reşat'tır (Arıkan 1998). Yazar farklı seviyelerde tarih ders kitabı hazırlamış olup, genel tarih isimli ders kitabında, tarihin tanımı, kaynakları, bölümleri ve diğer bilimlerle ilişkisi konusunda fikirler ortaya koymuştur (Arıkan 1998). Özetle, II. Meşrutiyeti takip eden dönemde, tarih derslerinde içerik olarak Osmanlı, Türk ve genel tarih konularıyla ilgili içerik okutulmuştur.

Öğretim Yöntemleri:

XIX. Yüzyılla beraber tarih yazım şeklinde değişim ve gelişmeler yaşansa da Tanzimat dönemindeki tarz devam etmiştir. Bu anlayışta öğretmen merkez konumda olup, öğrencinin vazifesi öğretmenin aktarmış olduğu tarihsel olgu ve olayları aynen öğrenmek ve sınavlar aracılığıyla geri vermektir.

II. Meşrutiyet dönemi eğitim alanında önemli değişimlerin yaşandığı bir dönemdir (Akyüz, 2004; Binbaşıoğlu, 2009). Bu dönemde tarih programları ve derslerin nasıl öğretilmesi gerektiğiyle ilgili çalışmaların sayısında artış vardır. Satı Bey ve arkadaşlarının çalışmaları sayesinde ilkokul tarih programı, orta kısma nazaran daha pedagojik bir anlayışla hazırlanmıştı (Safran 2002). Buna ilaveten, Pozitivist felsefe ve eğitim bilimleri alanında Batıda yapılan çalışmaların da etkisiyle, derslerde deney ve gözleme yer verilmesi gerektiği savunulmaya başlandı. Bu bağlamda, tarih öğretiminde de tarihi çevrenin kullanılması gerektiği ön plana çıktı.

1913-1914 eğitim ve öğretim yılından itibaren tarih programlarına ilk kez metod ve amaç kısımlarının girdiği görülmektedir (Sakaoğlu 1998). Buna ilaveten, özellikle Ali Reşat'ın hazırlamış olduğu genel tarih kitabı içinde tarih öğretiminin amaç ve felsefesiyle ilgili bilgiler tarih öğretime yol gösterici nitelikteydi. XX. asrın başında metod yönünden tarih öğretiminde yeni anlayışların ortaya çıkmasına karşın, yeni yaklaşımların tarih öğretimine pek yansımadağı anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle bu dönemde tarih dersleri, vatandaşlık aktarımı esasına dayalı ve ağırlıklı olarak geleneksel ve öğrenci merkezlidir. Bu asrın ilk çeyreğinde Osmanlı'da tarih öğretimi alanına hakim olan öğretmen merkezli olgu aktarımı anlayışı cumhuriyet döneminde de devam etmiştir.

Cumhuriyet döneminde de tarihin vatandaşlık aktarımı olarak öğretilmesi anlayışı devam etmiştir. Buna ilaveten, nakilci bir anlayışla öğretilen tarih derslerinde öğrenciler, genelde pasif alıcılar olarak algılanmışlardır. Tarih öğretiminde öğrencileri aktif, üretken, yaratıcı ve problem çözen bireyler haline getirebilmek için, öğrencinin merkezde olduğu anlayışların kullanılması tavsiye edilmesine rağmen, günümüzde bazı eğitim kurumlarında tarih derslerinin öğretmenin merkezde olduğu geleneksel bir anlayışla yapıldığı görülmektedir (Demircioğlu, 2010).

Sonuç:

Osmanlı Devleti'nde ümmetçi, hanedan ve milliyetçi olmak üzere üç çeşit tarih yazım tarzı bulunmaktaydı. Tarih yazım şekilleri geçerli oldukları dönemdeki idari, toplumsal ve sosyal anlayışlardan etkilenmişler ve değişen şartlara göre birbirlerini takip etmişlerdir. Devletin kuruluşundan Tanzimat'a kadar hakim olan ümmetçi tarih yazım anlayışı, İslam tarih yazım şeklinin özelliklerini taşımakta olup, geçmiş hikayemsi ve rivayetçi bir tarzda yazılmaktaydı. Hanedan tarih anlayışına dayalı tarih yazımında ise, Osmanlı'daki farklı etnik ve dini gruplar bir potada eritilerek bir Osmanlılık ve Osmanlı tarih bilinci oluşturması asıl hedefti. Buna ilaveten, Osmanlı'nın son tarih yazım tarzı olan milliyetçi tarih yazımında ise, milli anlayış ve Türkçülük ön plandaydı.

Osmanlıdaki tarih yazım şekli sadece geçmişin kaleme alınmasını değil, aynı zamanda tarihin öğretimini de etkilemiştir. Bu çerçevede Osmanlı devletinde tarih öğretim anlayışı ideolojik, içerik ve yöntem açısından tarih yazımından etkilenmiştir. Ümmetçi tarih yazım anlayışının tarih öğretimine ideolojik yansımaları İslam tarih öğretimini ön plana çıkarırken, hanedan anlayışında tarih öğretimi Osmanlılık esasına göre yapılmaktaydı. Milliyetçi tarih yazım şeklinin tarih derslerine etkisi Türkçülük ideolojisine dayalı tarih öğretimi olmuştur. Tarih öğretimindeki içerik ise, tarih yazım felsefeleriyle doğrudan alakalıydı. Osmanlı dönemi tarih öğretimini öğretim yöntemleri açısından incelediğimiz zaman, özellikle ümmetçi ve hanedan anlayışına dayalı tarih yazım dönemlerinde tarihin olgu aktarımına dayalı geleneksel ve öğretmen merkezli bir şekilde öğretildiği görülür. Milliyetçi tarih yazım döneminde ise, tarih öğretimi gelenekselliğini korumakla beraber yeni pedagojik anlayışların tarih öğretimine yansıdığı görülür. Günümüzde ise tarih öğretimi alanında önemli mesafeler alınmasına karşın, bazı okullarda tarihin hala geleneksel ve öğretmen merkezli bir anlayışla öğretimının devam ettiğini görmekteyiz.

Kaynakça

- Arıkan, Z. (1984) "Tarihçilik ve Tarih Anlayışı", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Arıkan, Z. (1998). "Ders Kitaplarında Avrupa Tarihi", **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları**, Hazırlayan Salih Özbaran, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, s. 153-168.
- Akyüz, Y. (2004) **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem A Yayınları, Ankara.
- Babinger, F. (1992) **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.
- Bayrak, M. O. (1982) **Osmanlı Tarihi Yazarları**, Er-Tu Matbaası, İstanbul.
- Behar, B. E. (1996) **İktidar ve Tarih (Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937))**, Afa Yay, İstanbul.
- Binbaşıoğlu, C. (2009) **Türk Eğitim Tarihi**, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Copeaux, E. (1998). **Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine**, Tarih Yurt Vakfı Yay, İstanbul.
- Demircioğlu, İ. H. (2008) "Türkiye'de Tarih Eğitiminin Tarihi", **Literatür Dergisi**, Güz, ss. 431-450.
- Demircioğlu, İ. H. (2010). **Tarih Öğretiminde Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar**, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Gencer, A. İ. ve Özel, S. (1991) **Türk İnkılap Tarihi**, Der Yay, İstanbul.
- Göyünc, N. (1977) "Tarihçiliğimizin Dünü", **Felsefe Kurumu Seminerleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (1963) "Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik", **Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, C. XIII, İÜ. Edebiyat Fakültesi Yay, s. 17-18.
- Karal, E. Z. (1977). "Tanzimat'tan Bugüne Tarihçiliğimiz", **Felsefe Kurumu Seminerleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/143/15.htm>, 'Osmanlıdan Cumhuriyete Tarih Anlayışında Kurumsallaşma, Kemal KOÇAK, 18 Mart 2010.
- Mercan, İ. H. (2003) "Türk Tarihinin Kaynaklarından Olan Bazı Menakıb-Name ve Gazavatnameler Hakkında" **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, c. 6, s. 10, ss. 107-130.
- Öztürk, C. ve Yılmaz, A. (2001) "Türkiye'de Harf İnkılabından Önce Kullanılan İlkokul Tarih Programları ve Ders Kitapları", **Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri**, Edam Eğitim Danışmanlığı ve Araştırma Merkezi, İstanbul, s. 408-427.
- Safran, M. (2002) "Türk Tarihi Öğretimi ve Meseleleri", **Türkler**, c. 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 935-942.
- Sakaoğlu, N. (1998) "İlkokul Tarih Programları ve Ders Kitapları" **Tarih Öğretimi ve Ders Programları: Buca Sempozyumu**, Hazırlayan Salih Özbaran, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, ss. 143-152.
- Sertoğlu, M. (1986) **Osmanlı Tarih Lügati**, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/161/sahin.htm>, "Tarihin Sınıflandırılması", Tahir Erdoğan ŞAHİN, 25 Ekim 2008.
- Tuncay, T. (1977) "İlk ve Ortaöğretimde Tarih", **Felsefe Kurumu Seminerleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Turan, Ş. (1977) "Tarihçiliğimizin Dünü", **Felsefe Kurumu Seminerleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara.
- Yinanç, M. H. (1940) **Tanzimat I**, MEB. Yay, İstanbul.

INFLUENCE OF HISTOGRAPHY ON HISTORY EDUCATION IN THE OTTOMAN EMPIRE

İsmail Hakkı DEMİRCİOĞLU*

Abstract

Historiography has influence on history education and the types of historiography have also influence on history education in terms of ideology, content and teaching methods. There are three different type of historiographies in the Ottoman Empire which are religious, dynasty and nationalist. The history of Islam had been given attention during the religious historiography period and creating an Ottoman identity by history education was the key aim of dynasty historiography view. Besides this, history education was under the influence of Turkism in the period of nationalist historiography period.

The purpose of this paper is to examine to what extent the types of historiographies which are religious, dynasty and nationalist influenced on history education during the Ottoman Empire. With this in mind, the influence of historiographies on history education will be explained in terms of ideology, content and teaching methods.

Key Words: Historiography, the Ottoman State, History Education

* Associate Prof, Karadeniz Technical University, Fatih Faculty of Education, Secondary Social Science Education Department, Sogutlu-Akçaabat, 61335, Trabzon